

دل به یارو دست به کار

خواجه بهاء الدین نقشبند

«DİL BE YÂR DEST BE KÂR»

(El Kârda Gönül Yârda Olsun)

Hâce Bahâeddin Nakşibend

*İslam İşbirliği Teşkilatı (İSESCO)
tarafından “2020 yılında Buhara’nın
İslam Dünyası Kültür Başkenti”
olarak tanınması ve Hâce Abdülhâlik
Gucdüvânî’nin 915. ve Hâce Bahâeddin
Nakşibend’in 700. Doğum Yıldönümüne
armağan*

BUHARA

İSLAM DÜNYASI KÜLTÜR BAŞKENTİ

عاصمة الثقافة في العالم الإسلامي

— 2020 —

Fecr Yayınları: 462

HÂCEGÂN-NAKŞİBENDİYYE TARİKATI ve EKONOMİ

Doç. Dr. Kamilcan RAHİMOV

Çevirenler

İkbalcan USMANOV

Şahruhbek ALİMOV

Tashih

Fakirullah YILDIZ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak

FCR

Baskı ve Cilt

VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.

İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1

Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71

(Sertifika No: 47479)

1. Baskı: Ekim 2021

ISBN: 978-625-8005-07-3

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1

Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

**HÂCEGÂN-NAKŞİBENDİYYE
TARİKATI
ve
EKONOMİ**

Doç. Dr. Kamilcan RAHİMOV

Ankara 2021

Doç. Dr. Kamilcan Rahimov Rahmatoğlu

Genç doğu bilimci, kaynak uzmanı, İslamî ilimler alanında araştırmacı, tercüman, Tarih bilimleri alanında felsefe doktoru (PhD), Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Ebu Reyhan el-Bîrûnî Şarkşinaslık Enstitüsü kıdemli araştırma görevlisi, *Nakşibendilik* dergisinin genel editör yardımcısı, “Özbekistan’ın Bağımsızlığına 20 sene” rozeti sahibi (2011) Kamilcan Rahimov Rahmatoğlu 1982 yılında Buhara şehrinde doğmuştur. Yazar 1995–1999 yılları arasında Buhara’da Mir Arap İslam medresesinde eğitim gördü, 2000 yılında Buhara Devlet Üniversitesi Özbek Filolojisi Fakültesine girdi ve 2004 yılında mezun oldu. 2006 yılında aynı üniversitede yüksek lisans programına kayıt oldu ve 2007 yılında yüksek lisansını bitirdi. 2006–2007 yıllarında Mısır Arap Cumhuriyeti Kahire Üniversitesi Arap Filolojisi Fakültesinde araştırma yapmıştır. 2014–2017 yıllar arasında Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsünde doktorasını yapmıştır.

Mâverâünnehir Tasavvufunun Kökleri: Tasavvuf Öğretisinin Gelişimi ve Sistemleştirilmesi (Tasnifi, Sınıflandırılması, Sistematik Hale Getirilişi) (VIII–XI. Yüzyıllar) (2020, Özbek, Rus, Tacik, Kazak, Azerbaycan ve Türk ve Arap dillerinde), *Hâcegân-Nakşbendilik Tarikatı ve Yedi Pir* (2020, Özbek, Rus ve Türk dillerinde), *Nakşbendilik ve Ekonomi* (2020, Özbek, Rus ve Türk dillerinde), Kamilcan Rahimov’un *Hâcegân Tarikatı ve Buhara’da İrfan ve Felsefi Bilimlerin Gelişmesi (IX–XV. Yüzyıllar)* (Prof. Dr. Necmeddin Komilov ile birlikte 2011) adlı monografileri neşredilmiş, “*Büyük Yurt Ulemaları*” (2016), “*Tasavvuf Terimleri Açıklamalı Sözlüğü*” (2015), “*İslam Ansiklopedisi*” (2017), Türkiye’de 6 yabancı dilde basılan *Doğu Kaligrafi ve Minyatür Sanatından Örnekler (VII–XXI. Yüzyıllar)* (Abdulgafur Buhari ile birlikte 2011), 13 ciltten oluşan *Özbekistan Abidelerinde Bitikler* (2011–2016) gibi araştırmalarının aktif müelliflerinden, Özbekistan ve 10 tane yabancı ülkede 150’den fazla bilimsel makalesi neşredilmiştir. Hakîm et-Tirmizî’ye ait *Edeb’ün-Nefs* (2015), *Hatmü’l-Evliya* (2017), Abdulkерim Sem’ani’ye ait *el-Ensab* (Abdulgafur Buhari ile birlikte, 2018) gibi eserleri Arapçadan, Gıyaseddin Handemir’e ait *Mekarimu’l-Ahlak* (2015, 2018), Ahmed bin Mahmud Buhari’nin *Tarihi Mullazade der Zikri Mezarat-ı Buhara* (2019), Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî’ye ait *Vasiyetname* (2021), Hâce Ârif-i Rîvgerî’ye ait *Ârifname* (2021), Hâce Ali Râmîtenî’ye ait *Risâle-i Hazret-i Âzîzân* (2021) gibi eserleri Farsçadan Özbek Türkçesine tercüme etmiştir, Ali Şir Nevâî’nin hikmetlerini de Özbekçe, Çağatay Türkçesi, Farsça ve Arapça olarak yayınladı (2018).

SUNUŞ

Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatı, yayıldığı ülkelerde sadece dinî ve kültürel değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik açıdan da önemli bir yere sahip olmuştur. Mezkûr tarikat kurucuları ve önderleri, terk-i dünya ve inzivaya çekilmeyi tercih etmeden veya herhangi bir işle meşgul olarak da Allah ile birlikte olmanın mümkün olduğunu vurgulamış, kendi takipçilerini iktisadi faaliyetlerle uğraşmaya çağırılmışlardır. Bundan dolayı tarikat şeyhlerinin çoğu meslek sahibi insanlardı. Kendi çabalarıyla geçimlerini sağlamış ve diğer insanları da buna teşvik etmişlerdir. Meslek sahibi olmak ve insanları buna teşvik, Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatı şeyhlerinin, buldukları ülkelerin ekonomik hayatında da aktif rol oynamalarına neden olmuştur.

Araştırmamızda, Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatının Mâverâünnehir ve Horasan'ın ekonomik hayatındaki yeri, bu faaliyetin teorik temelleri, dönemleri, çeşitleri ve sonuçları hakkında incelemelerde bulunacağız.

Bu eser, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı sayın Şavkat Mirziyoyev'in Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî'nin 915. Doğum Yıldönümü ve Hâce Bahâeddin Nakşibend'in 700. Doğum Yıldönümünü kutlamak için hazırlıklar yapmak ve düzenlemek hakkında 11 Temmuz 2017 F-4988 sayılı düzenlemenin yerine getirilmesi ve Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun 8 Mayıs 2018 372-F sayılı düzenlemesiyle onaylanan 2020 Buhara şehrinin İslam Dünyası Kültür Başkenti olarak kabul edilmesi nedeniyle düzenlenecek örgütsel-pratik, kültürel-egitici etkinlikler programı "Yol haritası"nın 1. kısmının yerine getirilmesi için neşre hazırlanmış ve Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler akademisi Ebu Reyhan el-Bîrûnî

Şarkşinaslık Enstitüsü Bilimsel Kurumu Meclis kararıyla yayın için uygun bulunmuştur.

Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu huzurundaki Din İşleri Kurumu'nun 30 Ağustos 2019 tarihli №4826 nolu önerisi kapsamında neşre hazırlanmıştır.

İki kardeş ülkenin birbirlerine yakınlaşması ve kültürel faaliyetlerinin geliştirilmesi hususunda desteklerini esirgemeyen Özbekistan Cumhuriyeti devlet başkanı Şevket Mirziyoyev ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a şükranlarımı arz ederim.

Bu çalışmanın hazırlanmasında çok önemli katkıları olan İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi dekanı ve eski İstanbul Müftüsü olan sayın Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz beye, Tasavvuf alanında nice ilklere imza atan Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi sayın Prof. Dr. Necdet Tosun'a, yine bu alanda önemli çalışmaları olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi sayın Prof. Dr. Vahit Gökteş'a, kitabın basılma aşamasında emeği geçen Ali Asqarhon Kosimov beye sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ek olarak Ğalib Bayramođlu Aliyev beye de şükranlarımı iletiyorum, Allah (c.c) yapmış oldukları hayırları kabul buyursun ve neslinden de âlim ve âlime, hafız ve hafıza olarak yetişecek göz nuru ve ahiret saadetine müsebbip çocuklar çıkarsın inşallah...

Doç. Dr. Kamilcan RAHİMOV

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
ÖN SÖZ	13
GİRİŞ	17
Konunun Tetkik Edilmesi ve Önemi	17
Konuya Ait Kaynakların Şerhi	22
Araştırmanın Yapısı	26

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF VE İKTİSADİ FAALİYET	29
Mukaddime	31
1.1. TASAVVUFTA İKTİSADİ FAALİYETLERE OLAN YAKLAŞIMIN TARİHİ	33
1.2. ORTA ASYA TASAVVUFUNUN İLK DÖNEMLERİNDE MESLEK FAALİYETİ RUHU	39
1.3. HÂCEGÂN-NAKŞİBENDİYYE ÖĞRETİSİNDE EKONOMİK YÖNELİMİN TEMELLERİ	45

İKİNCİ BÖLÜM

HÂCEGÂN-NAKŞİBENDİYYE ŞEYHLERİNİN İKTİSADİ FAALİYETLERİ, DÖNEMLERİ VE ÇEŞİTLERİ	51
Mukaddime	53
2.1. BİRİNCİ DÖNEM (XII-XIV. YÜZYILLAR): KÜÇÜK GİRİŞİMCİLİK DÖNEMİ	56
2.2. İKİNCİ DÖNEM (XV-XVII. YÜZYILLAR): EKONOMİK FAALİYET VE BÜYÜK TOPRAK SAHİPLİĞİ MÜLKİYET DÖNEMİ	62

2.2.1. Hâce Ubeydullah Ahrâr ve İktisadi Faaliyet	63
2.2.1.1. Hâce Ubeydullah Ahrâr Öğretisinde İktisadi Fikirler	63
2.2.1.2. Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın İktisadi Faaliyetleri	67
2.2.2. Cuybar Hâcelerinin İktisadi Faaliyetleri	75
2.2.2.1. Hâce Muhammed İslam'ın İktisadi Faaliyetleri	76
2.2.2.2. Hâce Sa'd'ın İktisadi Faaliyetleri	80
2.3. HÂCEGÂN-NAKŞİBENDİYYE ŞEYHLERİNİN TİCARİ FAALİYETLERİ	86
2.3.1. Hâcegân-Nakşibendiyye ve Ticaret Ehli	86
2.3.2. Hâcegân-Nakşibendiyye Şeyhlerinin Ticaret Yolları	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÂCEGÂN-NAKŞİBENDİYYE ŞEYHLERİNİN İKTİSADİ GİRİŞİMCİLİĞİ	97
Mukaddime	99
3.1. TİCARİ ALTYAPI TESİSLERİNİN KURULMASI	101
3.2. VERGİ REFORMU AÇISINDAN GİRİŞİMLER	104
3.3. ÇORAK TOPRAKLARIN GERİ KAZANDIRILMASI VE YENİ TOPRAKLARIN KULLANIMA SUNULMASI	110
EKLER	113
KULLANIM İŞARETLERİ VE KISALTMALAR	113
TASAVVUF TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ	115
BİBLİYOGRAFYA	123
RESMÎ BELGELER	123
KAYNAKLAR	124
ARAŞTIRMALAR	132

ÖN SÖZ

XII. yüzyılda gönül coğrafyamız olan kadim Mâverâünehir topraklarında ortaya çıkarak kök salmaya başlayan, XV–XIX. yüzyıllarda ise dünyanın diğer ülkeleri ve coğrafyalarına da yayılan Hâcegân-Nakşibendiye tarikatı, yayıldığı ülkelerin sadece dinî ve medeni hayatında değil, aynı zamanda bölgenin sosyal ve ekonomik hayatında da önemli bir yere sahip olmuştur. Tarikat, mezkûr bölgelerdeki halkın sadece dinî-manevi dünya görüşü ve kültürel gelişimine etki etmemiş, bununla birlikte oralarda meslek ve girişimcilik ruhunun oluşması ve gelişmesine de hizmet etmiştir.

Yakın zamanlara kadar sofi denildiğinde, dünyanın tüm işlerinden el etek çekerek, yani terk-i dünya (inziva) ederek, insanlardan ayrı bir köşede/halvette taat ve ibadetle meşgul olan insan; sofilik veya tasavvuf denildiğinde ise böyle görünüme sahip olan, terk-i dünyaya (inzivaya) teşvik eden öğreti veya kurum anlaşılmalıdır. Gerçekten de sadece basit terk-i dünya olayını teşvik eden sufilik tarikatlarının da olduğunu kabul etmekle beraber, Hâcegân-Nakşibendiye tarikatının diğer sufilik tarikatlarından farklı olarak terk-i dünya ve dilenciliği reddettiğini, insanları zanaatla uğraşmaya ve kendi çabalarıyla geçimlerini sağlamaya çağırdığını hatırlatmamız gerekmektedir.

Hâcegân-Nakşibendiye tarikatının kurucu ve liderleri, inzivaya çekilmeden, terk-i dünya etmeden ve herhangi bir işle uğraşarak da Allah ile olmanın mümkün olduğunu, diğer bir deyişle sofi olmak için illa iş ve meslekten vazgeçmenin gerekmediğini, uzlete çekilmenin şart olmadığını vurgulamış, bir taraftan da takipçilerini iktisadi faaliyetlerle uğraşmaya çağırılmışlardır. O yüzden çoğu meslek sahibi olan tarikat şeyhle-

ri, kendi çabalarıyla geçimlerini sağlamış ve insanları da buna teşvik etmişlerdir. Bunun gibi faaliyetler, Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatı şeyhleri arasından servet sahibi insanların ortaya çıkmasına ve sufi iş adamlarının yaşadıkları ülkelerin ekonomik hayatında yer almalarına zemin hazırlamıştır.

Gelişen ve değişen dünyada günümüzde Özbekistan’da da ilmî anlamda birçok yenilikler yapılmakta olduğunu verilerimizden hareketle öğrenebilmekteyizdir. Bu tür yeniliklerden bir diğeri de Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatı tarihi ve öğretisi, tarikat simalarının hayatı, faaliyetleri, görüşleri ve bilimsel mirasını öğrenmek ve onu topluma ulaştırmak yolunda olduğu herkesçe bilinmektedir. Özellikle 1993 yılında Bahâeddin Nakşibend’in 675., 2003 yılında Abdülhalik Gucdüvânî’nin 900. ve 2004 yılında Hâce Ubeydullah Ahrâr’ın 600. doğum yıldönümünün, uluslararası düzeyde kutlanmış olması da bölgedeki tasavvuf alanına olan ilgiyi bizlere yansıtmaktadır. Bu tür çalışmaları desteklemek ve çoğaltmak üzere 11 Temmuz 2017 tarihli Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Şevket Mirziyoyev’in Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî’nin 915. ve Hâce Bahâeddin Nakşibend’in 700. doğum yıldönümünü kutlamak için hazırlıklar yapmak ve düzenlemek hakkında F-4988 sayılı yönergesi de ilan edilmiştir.¹ Bunun dışında Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu’nun 8 Mayıs 2018’de yürürlüğe giren ve 2020 yılında Buhara’nın İslam medeniyeti başkenti olarak ilan edilmesi vesilesiyle yapılması gereken örgütsel-pratik, kültürel-eğitici etkinlikler programı, yol haritası hakkındaki 372-X sayılı düzenlemede, Yedi Pir’den miras olarak kalan eserler ve onlar hakkında yazılan eserlerin

¹ Bkz. Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın “Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî’nin 915. ve Hâce Bahâeddin Nakşibend’in 700. Doğum Yıldönümünü Kutlamak İçin Hazırlık Yapmak ve Onu Gerçekleştirmek Hakkında” fermanı, 11 Temmuz 2017, <http://www.press-service.uz/lists/view/780>.

Özbekçeye bilimsel-açıklamalı çevirisini yapmak, bu kaynakların bilimsel eleştirel metinlerinin hazırlanması kapsamında yapılacak faaliyetlerin planını oluşturmak ve onları uygulamak, Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatı eserlerinin bilimsel-açıklamalı çevirisini yapmak, tetkik etmek ve yayımlamak, Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatı hakkında araştırma metinlerini neşretmek gibi faaliyetlerin de planlandığı yetkili şahıslar tarafından duyurulmuştur. 2017 yılında Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in bizzat vermiş olduğu talimatlarla İmam Tirmizî ve İmam Buhârî Uluslararası Bilimsel Araştırma Merkezleri, İslam Medeniyeti Merkezi ve Özbekistan Uluslararası İslam Akademisi gibi çeşitli araştırma merkezlerinin oluşturulması da bölge içerisinde ilmî gelişmelere yönelik yenilikçi hareketlerin varlığına dair iddialarımızı güçlendirmektedir diyebiliriz.

Günümüze kadar Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatı tarihi, öğretisi ve tarikat şahsiyetlerinin hayatı ve faaliyetlerinin tetkik edilmesi yönünde birkaç araştırma yapılmış olmasına rağmen, hâlâ tarikat öğretisindeki ekonomik yönelimin teorik temelleri, tarikat şeyhlerinin meslekleri, tarikatın, yayıldığı ülkelerin ekonomik hayatına bıraktığı etkiler yeteri kadar incelenmemiştir. Özellikle Sovyetler dönemi doğu araştırmalarında Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatı şeyhleri büyük mal sahipleri olan Hâce Ahrâr Veli ve Cuybar şeyhlerinin iktisadi faaliyetlerinin olumsuz olarak değerlendirilmiş olduğu görülmektedir. Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatı şeyhlerinin ekonomik hayattaki etkinliklerini tetkik etmeyi hedefleyen bazı modern araştırmacılar da bana göre konuya mezkûr etkinliğin teorik esasları, dönemleri, çeşitleri, sonuçları ve diğer özelliklerini hesaba katarak, kapsamlı ve sistemli bir şekilde yaklaşmamışlardır.

Bunları hesaba kattığımızda, genç araştırmacı Kamilcan Rahimov'un mezkûr çalışmasının, genellikle Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatı, tarikat şeyhlerinin ülkemizdeki iktisadi faa-

liyetlere katılımı tarihini inceleme yönündeki ilk başarılı araştırmalardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Araştırmacı, tetkik edilmekte olan konuya kapsamlı ve sistemli bir şekilde yaklaşmış, onun tüm kısımlarını kavramaya çalışmıştır. Çalışmada, Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatı şeyhlerinin iktisadi faaliyetlerinin teorik temelleri, dönemleri, çeşitleri ve sonuçları hakkında bilgiler verilmektedir. Burada Kamilcan Rahimov'un, Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatı şeyhlerinin iktisadi faaliyetlerini, küçük girişimcilik (XII–XIV. yüzyıllar) ve iktisadi faaliyet ve büyük servet sahibi olmak (XV–XVII. yüzyıllar) şeklinde iki dönem hâlinde incelemesi oldukça önemlidir. Bunlar dışında araştırmacı, Hâcegân-Nakşibendiyye şeyhlerinin, ticari merkezler kurmak, vergi reformunda yeni fikirler üretmek, terk edilmiş yerleri yeniden canlandırmak ve yeni yerleri kazandırmak yönünde yaptıkları iktisadi faaliyetleri de iyi bir şekilde göstermiştir.

Kamilcan Rahimov, mezkûr çalışmasını, Hâcegân-Nakşibendiyye tarikatının kurucuları Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî ve Hâce Bahâeddin Nakşibend'in doğum yıldönümüne armağan olarak takdim etmektedir. Bu çalışmanın, tarikat tarihi ve onun ülkemiz iktisadi gelişmesindeki yerinin öğrenilmesi açısından önemli katkıda bulunacağına inanıyoruz. Müellifin ileriki hayatında ve akademik çalışmalarında başarılar diliyoruz...

Prof. Dr. Necdet TOSUN

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi